

РЕГІОНАЛЬНІ МАСШТАБИ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКОЇ АГРАРНО-ПРОМИСЛОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Ю.О. Нестерчук, кандидат економічних наук

Уманський державний аграрний університет

Відомі кризові явища аграрної економіки 90-х років минулого століття, що проявилися у значній ціновій залежності сільського господарства від інших сфер АПК, дали поштовх до активізації інтеграційних процесів на рівні підприємства. І хоча відомі вчені попереджали про доцільність внутрігосподарської аграрно-промислової інтеграції лише в окремих економічно сильних сільськогосподарських підприємствах¹, динаміка розвитку цієї форми вертикальної інтеграції свідчить про зростання її ролі у підвищенні ефективності аграрно-промислового виробництва. Так, у 1991 р. в АПК України діяли 87 агрофірм (юридичний статус отримали в 1987 р.), переважно в Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Миколаївській областях та у АР Крим. З них 54 були організовані на базі колгоспів, 14 – радгоспів, 19 – шляхом об'єднання кількох сільськогосподарських, переробних та інших підприємств та організацій². В 1992 р. налічується 100 агрофірм, а на початок 1996 р. їх вже 240³. У 1997 р. цехи і млини для виробництва борошна мали 57 % усіх 12048 колективних і державних господарств, крупорушки – 38,9, майданчики забою худоби або м'ясопереробні цехи – 51,3, цехи і заводи з виробництва комбікормів – 15,8, плодоовочевих консервів – 6,5, олійниці – 25, хлібопекарні – 21,6 %. В окремих господарствах вироблявся спирт (9 господарств), пиво (25), горілка (2 радгоспи), макарони (78 господарств), оброблялись шкіри (31) тощо⁴.

¹ Особливості аграрної реформи в Україні / П. Саблук, - К.: ЗАТ "Нічлава", 1997. – С. 180.

² Коденська М. Ю., Кисельов В.О. Агропромислові підприємства і агрофірми в умовах переходу до ринку. – Київ: Вид-во УСГА, 1993. – С. 43.

³ Підприємництво в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, Л.В. Романова та ін. / За ред. П.Т. Саблука, М.Й. Маліка. – К.: ІАЕ, 1998. – С. 325.

⁴ Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1999. – С 149.

Перше офіційне визначення агрофірми як нової організаційної структури АПК дав Державний агропромисловий комітет Української РСР із формулюванням “агрофірма – інтегроване формування, що створюється на базі одного колгоспу або радгоспу з високим рівнем розвитку сільськогосподарського виробництва та широкою мережею підсобних підприємств і промислів, включно із переробкою продукції, торгівлею, або на базі декількох господарств, підприємств та організацій із збереженням їх господарської самостійності”¹.

У період виникнення та активного розвитку агрофірм, інших сільськогосподарських підприємств з інтегрованою структурою виробництва особливості, проблеми та переваги організаційно-економічного механізму їх функціонування досліджувались багатьма вченими. Серед них В.І. Бойко, В.П. Василенко, М.Ю. Коденська, П.І. Гайдуцький, І.І.Лукінов, О.М. Онищенко та інші. Нині аграрно-промислова інтеграція, в тому числі на господарському рівні, розглядається у наукових працях В.Г. Андрійчука, Н.В. Гладія, М.Й. Маліка, В. Моїсеєва, М.К Орлатого, В.М. Яценка, інших. В сучасних умовах інтеграція та диверсифікація виробництва в межах аграрних підприємств набуває нових форм та потребує подальшого вивчення.

Глибоко досліджуючи процеси вертикальної інтеграції та формування аграрно-промислових структур М.Ю. Коденська виділила принципові відмінності агрофірми як суб’єкта аграрного бізнесу, що має власні торговельні точки (мережу), може самостійно визначати сферу своєї виробничої діяльності, її структурні співвідношення, вільно розпоряджатися виробленою продукцією та грошовими коштами, розвивати економічні відносини та виробничі взаємозв’язки з іншими підприємствами, виходити на зовнішній ринок, освоювати підприємництво та відносини ринкової економіки².

¹ Государственный агропромышленный комитет: Новые агропромышленные формирования УССР: ЦУОП Госагропрома УССР. – Киев, 1988. – С. 41.

² Коденська М. Ю., Кисельов В.О. Агропромислові підприємства і агрофірми в умовах переходу до ринку. – Київ: Вид-во УСГА, 1993. – С. 48-49.

Не зупиняючись на окремих особливостях визначення аграрно-промислової фірми, що подаються різними авторами, наголосимо лише на її виключно інтегрованій суті (комбіноване виробництво, багатoproфільність).

Сучасні агрофірми – це окремі підприємства, що здійснюють виробництво, переробку, реалізацію сільськогосподарської продукції; дочірні підприємства; структурні підрозділи регіонального або міжрегіонального аграрно-промислового об'єднання. Являючись статутними аграрно-виробничими утвореннями вони набувають статусу агрофірми із прийняттям статуту. Агрофірми реєструються переважно як товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ “Агрофірма “Маяк” Золотоніського району Черкаської області, ТОВ “Агрофірма “Україна” Мелітопольського району Запорізької області, ТОВ “Агрофірма “Світанок” Царичанського району Дніпропетровської області, ТОВ “Агрофірма “Лиманський” Очаківського району Миколаївської області, ТОВ “Агрофірма “Зоря-Агро”, Миргородського району Полтавської області, ТОВ “Агрофірма “Базалієвський колос” Чугуївського району Харківської області, ТОВ “Агрофірма “Дністровська” Арцизьського району Одеської області, ТОВ “Агрофірма “Агротіс” м. Донецьк та інші); приватні підприємства (ПП “Агрофірма “Батьківщина” Вінницького району Вінницької області, ПП “Агрофірма “Лан” Сватівського району Луганської області, ПП “Агрофірма “Світанок” Лохвицького району Полтавської області, ПП “Агрофірма “Схід” Первомайського району Миколаївської області, ПП “Агрофірма “Борисфен” Томаківського району Дніпропетровської області, ПП “Агрофірма ім. Шевченка” Пологовського району Запорізької області, ПП “Агрофірма “Панчево” Новомиргородського району Кіровоградської області та інші); відкриті та закриті акціонерні товариства (ВАТ “Агрофірма “Вербівське” Балаклеїського району Харківської області, ЗАТ “Агрофірма ім. Лазо” Тарутинського району Одеської області, ЗАТ “Агрофірма “Мирів” Немирівського району Вінницької області та інші); дочірні підприємства (ДП “Агрофірма “Оріон” Хорольського району Полтавської області, ДП

“Агрофірма “Діамант” Сумського району Сумської області, ДП “Агрофірма “Байс-Агро” Уманського району Черкаської області та інші).

Типовим вертикально інтегрованим на господарському рівні формуванням є ТОВ “Агрофірма “Мрія” Конотопського району Сумської області, включене Міністерством аграрної політики України до переліку базових агропідприємств з відпрацювання методики внутрішньогосподарського планування, прогнозування та механізму товарно-грошових відносин¹.

Організаційна структура підприємства представлена спеціалізованими підрозділами з виробництва товарної продукції та надання послуг зовнішнім споживачам (центри надходжень) та підрозділами, що продукують продукцію і послуги для внутрішнього споживання (центри витрат) (рис. 1), регулювання відносин між якими здійснюється на основі внутрішніх угод та положення про трансфертні ціни. Частина валового прибутку спрямовується на формування централізованих фондів агрофірми, інша частина розподіляється між структурними підрозділами для формування фонду заробітної плати.

Ринкова економіка, в основу якої покладено принцип самостійності усіх господарюючих суб’єктів, нівелює основні відмінності агрофірм, що були і основними спонукальними мотивами їх створення. При державній реєстрації принципове значення має юридичний статус підприємства (ВАТ, ЗАТ, СТОВ тощо). Тоді як “агрофірма” становить частину власної назви і не вказує на інтегровану суть суб’єкта господарювання.

Вважаємо недоцільним аналізувати тенденції розвитку внутрігосподарської вертикальної інтеграції на основі виокремлення статистичної сукупності агрофірм. Адже дослідження показують, що значна їх частка, декларуючи багатогалузеве аграрно-промислове виробництво та

¹ Про затвердження Переліку базових підприємств і регіонів по опрацюванню та запровадженню ефективних моделей, механізмів, напрямів реформування АПК та прогресивних технологій виробництва продукції <<http://www.ukrprod.kiev.ua/legal/pager.php?iddoc=1412&docl=0>>

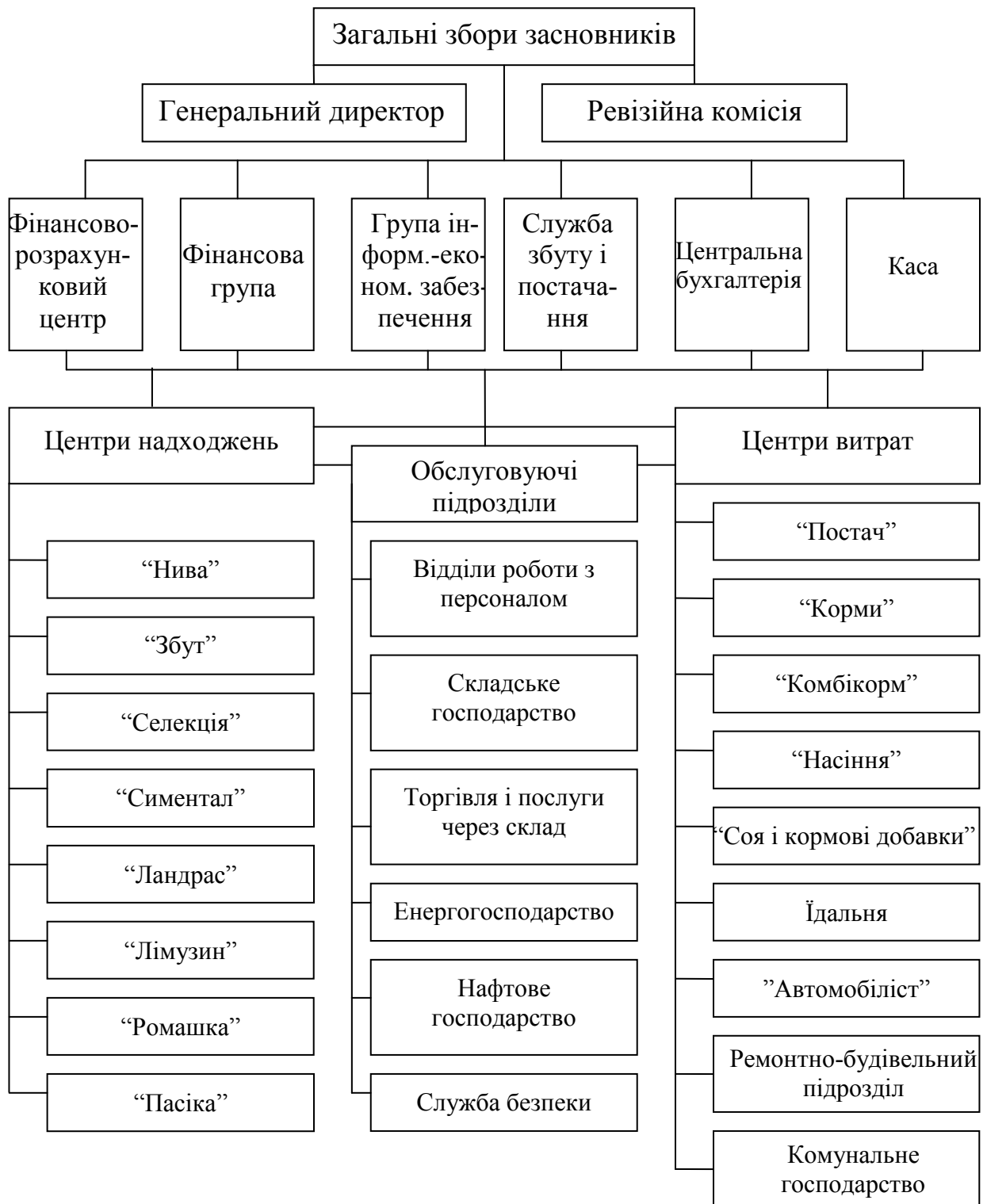

Рис. 1. Організаційно-виробнича структура ТОВ “Агрофірма “Мрія” Конотопського району Сумської області

інші види діяльності, обмежується виключно виробництвом сільськогосподарської продукції (ТОВ “Агрофірма “Лан” м. Шостка Сумської області, ТОВ “Агрофірма “Відродження” Кременчуцького району Полтавської області, ПП “Агрофірма “Вікторія” Барського району

Вінницької області, ПП “Агрофірма “Мостки”, Сватівського району Луганської області, ТОВ “Агрофірма “Деметра” Павлоградського району Дніпропетровської області, ПП “Агрофірма “Васил’ївка” Березанського району Миколаївської області, ПП “Агрофірма “Росія” Чернігівського району Запорізької області, КП “Агрофірма “Стожари” Новомиргородського району Кіровоградської області, ТОВ “Агрофірма “Хлібороб” Волчанського району Харківської області та інші).

Слід зазначити, що власна переробка сільськогосподарської сировини, виробництво окремих харчових продуктів, надання послуг у землеробстві, зберіганні продукції та інші неаграрні види діяльності здійснюються у багатьох підприємствах, що не мають статусу агрофірм. Це також свідчить про недоцільність обмеження дослідження внутрігосподарської вертикальної інтеграції виключно агрофірмами, які у 90-х роках переважали у системі діючих господарських аграрно-промислових формувань¹.

Ринкові перетворення, процеси оптимізації розміщення та спеціалізації у кожному регіоні України сприяли формуванню певного рівня спеціалізації та концентрації виробництва продукції сільського господарства. Так, Черкаська область характеризується відносно стабільною структурою реалізованої продукції агропідприємств. Головною галуззю в останні роки є зерновиробництво (42 %), тваринництво забезпечує 23,7 % виручки підприємств, реалізація продукції переробки сільськогосподарської сировини становить 4,9 % (рис. 2).

Аналіз розвитку підсобних та допоміжних виробництв у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області виявив певні закономірності впливу внутрігосподарської інтеграції на рівень розвитку та економічну ефективність їх діяльності (табл. 1).

Загальну чисельність – 296 підприємств становлять сільськогосподарські товаровиробники Черкаської області (73,8 % від загальної чисельності

¹ Підприємництво в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, Л.В. Романова та ін. / За ред. П.Т. Саблука, М.Й. Маліка. – К.: ІАЕ, 1998. – С. 322.

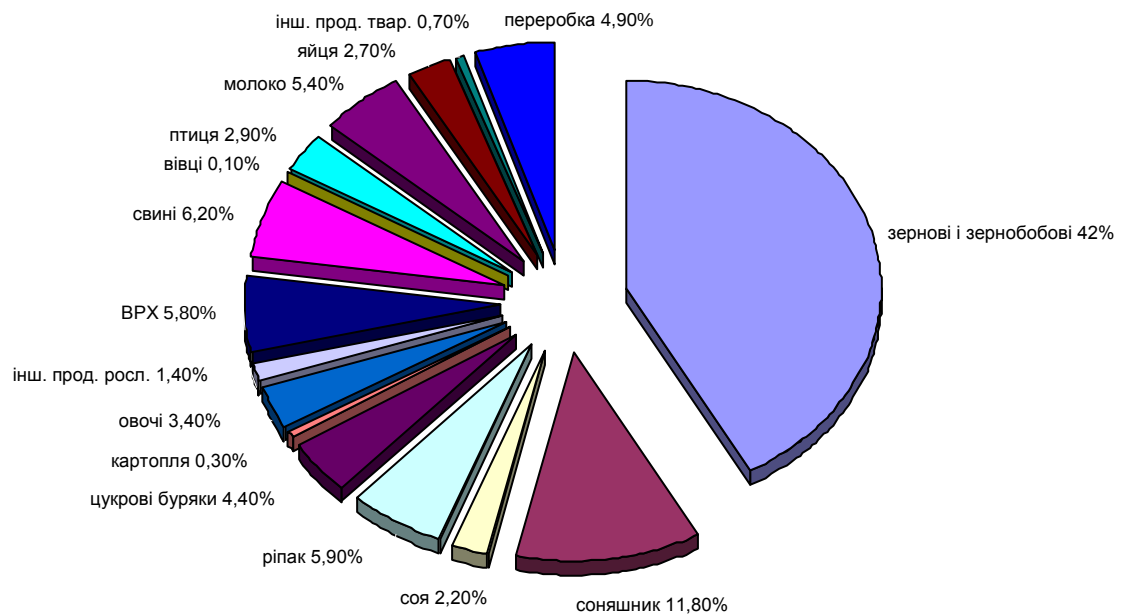

Рис. 2. Структура реалізованої продукції сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області (в середньому за 2003-2007 рр.)

сільськогосподарських підприємств), в структурі товарної продукції яких є дохід від реалізації послуг (в тому числі продукції власної переробки сільгоспсировини).

До першої, найбільшої за кількістю, групи увійшли підприємства з мінімальною часткою (1,5 %) несільськогосподарської продукції у виручці. Це ставить під сумнів інтегровану сутність таких підприємств та доцільність порівнянь з іншими групами. Порівняльний аналіз інших чотирьох груп свідчить про зростання результатів господарської діяльності підприємств із зростанням до певного рівня частки несільськогосподарських видів діяльності у доході від реалізації. Так, до III і IV груп увійшли 36 сільськогосподарських підприємств, виручка яких на 10-20 % складається з продукції переробки та послуг. Це найбільші за розміром сільгоспугідь

1. Групування сільськогосподарських підприємств Черкаської області за часткою промислової продукції в структурі доходу від реалізації, 2007 р.

Група / питома вага переробки в товарній продукції, %	Кількість підприємств в групі	В середньому по групі					
		частка переробки в товарній продукції, %	площа с.-г. угідь, га	чисель- ність праців- ників, осіб	дохід від реаліза- ції продук- ції, тис. грн.	прибуток (збиток) від с.-г. діяль- ності, тис. грн.	рівень рентабе- льності (збитко- вості), %
I до 5	192	1,5	2441,0	118	6332,2	1021,0	19,2
II 5,1 - 10	43	7,1	1561,9	62	3066,9	98,6	3,3
III 10,1 - 15	20	11,8	2818,7	93	6876,1	947,61	16,0
IV 15,1 - 20	16	16,9	1899,3	81	5398,3	568,5	11,8
V більше 20	25	37,8	1767,3	80	4912,9	-228,7	-20,0
Всього (в серед- ньому)	296	4,9	2052,4	98	5326,0	744,3	16,2

та чисельністю працюючих товаровиробники, з найбільшою сумою виручки і прибутку на 1 підприємство. Зростання частки критерію групування понад 20 % є недоцільною, адже у 25 підприємств V групи із часткою переробки в середньому 37,8 % спостерігаються найнижчі результативні показники, в тому числі середній рівень збитковості становить 20 %. Виявлені тенденції підтверджуються показниками табл. 2.

Серед підприємств, що віднесені до вертикально інтегрованих на господарському рівні (II-V групи), максимальні значення показників ефективності спостерігаються у III групі з питомою вагою переробки від 10,1 до 15 %. На відміну від інших груп виробництво сільськогосподарської та промислової продукції в цих межах однаково прибуткове (рівень рентабельності відповідно 16,0 та 17,4 %). Отже, в сучасних умовах це є оптимальний рівень розвитку переробних виробництв в межах

2. Ефективність господарської діяльності в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області, 2007 р.

Група / питома вага переробки в товарній продукції, %	Кількість підпри- ємств в групі	Частка переробки в товарній продукції, %	Отримано прибутку (збитку), тис. грн.		Рентабельність (збитковість), %	
			на 100 га с.-г. угідь	на 1 середньо- річного праців- ника	сільгосп- виробни- цтва з врахував- нням переробки	перероб- них виро- бництв
I до 5	192	1,5	41,83	8,67	19,2	10,3
II 5,1 - 10	43	7,1	6,31	1,59	3,3	16,5
III 10,1 - 15	20	11,8	33,62	10,20	16,0	17,4
IV 15,1 - 20	16	16,9	29,93	7,06	11,8	3,3
V більше 20	25	37,8	-12,94	-2,86	-20,0	12,9
Всього (в серед- ньому)	296	4,9	36,28	7,60	16,2	11,9

сільськогосподарських підприємств. Його зростання понад 20 % свідчить про зміну стратегії сільськогосподарського підприємства. При цьому промислова переробка є прибутковою (рентабельність – 12,9 %), а сільськогосподарське виробництво збитковим (збитковість – 20 %).

В умовах формування і розвитку великотоварного виробництва зростає роль його концентрації – первинного етапу поглиблення спеціалізації. Концентрація в сільському господарстві здійснюється шляхом централізації, комбінування, кооперування. Поєднання в межах однієї господарської структури виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, як основного виробництва з додатковим, з метою раціонального використання наявних сировини та ресурсів являє собою комбінування.

Групування сільськогосподарських підприємств Черкаської області за обсягом реалізації продукції переробки дозволяє визначити її оптимальний рівень (табл. 3)

3. Групування сільськогосподарських підприємств Черкаської області за обсягом реалізації промислової продукції, 2007 р.

Група / обсяг реалізації промислової продукції, тис. грн.	Кількість підприємств в групі	Обсяг реалізації промислової продукції, тис. грн.	Отримано прибутку (збитку), тис. грн.		Рентабельність (збитковість), %	
			на 100 га с.-г. угідь	на 1 середнь-річного працівника	сільгосп-виробництва з врахуванням переробки	переробних виробництв
I до 250	228	68,8	21,90	4,38	13,5	-0,1
II 250,1-500	36	341,2	67,37	17,08	28,3	10,2
III 500,1-750	11	596,5	86,53	24,79	36,8	32,9
IV 750,1-1000	9	840,9	-2,70	-0,68	-1,2	46,4
V більше 1000	18	3479,9	11,00	2,67	6,4	13,4
Всього (в середньому)	296	261,2	36,28	7,60	16,2	11,9

До I групи з середнім рівнем реалізації промислової продукції – 68,8 тис. грн. увійшли 228 сільськогосподарських підприємств, які мають таку структуру грошових надходжень від реалізації: 60,9 % - продукція рослинництва; 37,4 % - продукція тваринництва; 1,7 % - продукція промислової переробки сільськогосподарської сировини. Це типові неінтегровані аграрні підприємства, промислова переробка в яких налагоджена переважно для власних потреб і частково реалізується.

При зростанні обсягів переробки продукції до 1000 тис. грн. (IV група) зростають показники рентабельності промислових галузей, тоді як

прибутковість сільськогосподарського виробництва зростає до III групи. Максимальних показників ефективності досягли підприємства з обсягом реалізації продукції переробки 596,5 тис. грн. в середньому. Три з дев'яти підприємств, що увійшли до цієї групи, вузькоспеціалізовані та займаються виключно виробництвом продукції рослинництва.

Застосований нами метод аналітичного групування дозволив дати математичну визначеність виявленим залежностям між спеціалізацією сільськогосподарських підприємств (питома вага промислової переробки) та результатами їх діяльності за відповідними показниками. За результатами аналізу нами визначені параметри найбільш результативних в 2007 р. аграрних підприємств Черкаської області з комбінованим типом виробництва. Це аграрно-промислові підприємства, що мають в користуванні близько 3000 га сільськогосподарських угідь, використовують працю близько 100 працюючих, отримують біля 5000 тис. грн. грошової виручки від реалізації продукції, робіт, послуг, 11-12 % з якої (550 – 600 тис. грн.) – дохід від реалізації продукції у переробленому вигляді.

Варто зазначити, що розвиток внутрігосподарської інтеграції в цьому регіоні не лише можливий, але і необхідний. Особливості сучасних технологій, здатних забезпечити сільськогосподарських товаровиробників невеликими за розмірами, але ефективними малими виробництвами (міні-пекарні, молочні, консервні виробництва тощо), а також гнучкість дрібних виробництв, їх пристосовуваність до кон'юнктури ринку, широкий асортимент продукції для місцевих споживачів підтверджують такий висновок.

Таким чином, налагодження власної переробки сільськогосподарської сировини в межах діючих аграрних підприємств з врахуванням організаційно-економічних передумов сприяє розвитку, підвищенню рівня інтенсифікації основних галузей сільського господарства. Крім того, економічні, організаційні та інші переваги підприємств з комбінованим

виробництвом на рівні регіону створюють передумови для формування аграрно-промислових структур вищого рівня.

1. Государственный агропромышленный комитет: Новые агропромышленные формирования СССР: ЦУОП Госагропрома СССР. – Киев, 1988. – 61с.
2. Коденська М. Ю., Кисельов В.О. Агропромислові підприємства і агрофірми в умовах переходу до ринку. – Київ: Вид-во УСГА, 1993. – 184 с.
3. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1999. – 272 с.
4. Особливості аграрної реформи в Україні / П. Саблук, - К.: ЗАТ “Нічлава”, 1997. – 304с.
5. Підприємництво в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, Л.В. Романова та ін. / За ред. П.Т. Саблука, М.Й Маліка. – К.: ІАЕ, 1998. – 514с.
6. Про затвердження Переліку базових підприємств і регіонів по опрацюванню та запровадженню ефективних моделей, механізмів, напрямів реформування АПК та прогресивних технологій виробництва продукції
<<http://www.ukrprod.kiev.ua/legal/pager.php?iddoc=1412&docl=0>>

Анотація

Розглядається інтенсивність процесів аграрно-промислової інтеграції на господарському рівні з позицій ретроспективи та особливостей сучасного етапу розвитку аграрного бізнесу. Доводиться недоцільність обмеження дослідження розвитку внутрігосподарської вертикальної інтеграції на основі виокремлення статистичної сукупності агрофірм, через нівелювання їх основних відмінностей як інтегрованих аграрних підприємств. Засобами методу групування досліджені тенденції розвитку підсобних та допоміжних виробництв у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області, виявлені закономірності впливу внутрігосподарської інтеграції на рівень розвитку та економічну ефективність їх діяльності.